

## סוגיה סה: גדרי בל יראה ובל ימצא: חמץ שאינו מיועד לאכילה

\*\*\*

### רקע

בסוגיית הגמ' נידונים שני דינים חשובים בגדר איסור בל יראה ובל ימצא:

א. האם חמץ שאינו מיועד לאכילה, אלא לשימוש אחר [סתירת חורים, ישיבה וכדו'] מוגדר כחמץ, לענין איסור בל יראה ובל ימצא.

ב. שיעור בל יראה ובל ימצא. כידוע, שיעור איסור אכילה בכל התורה הוא כזית. האם גם שיעור בל יראה ובל ימצא בכזית או שכיוון שהאיסור אינו איסור אכילה, יש לו שיעור שונה.

בדין הראשון נעסוק בסוגיה זו, ובדין השני נעסוק בסוגיה הבאה.

### מקורות

- א. מה. - מה: "מתני' בצק שבסדקי עריבה... שני בתים זה לפנים מזה מהו תיקו"
- ב. תוס' ד"ה כאן
- רי"ף יג: באלפס, "מתני' בצק שבסדקי עריבה... במקום העשוי לחזק חייב לבער"
- רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ב הל' טו-טז, וכסף משנה
- ג. רא"ש סי' ב
- ד. שו"ע סי' תמב סע' ו-ח, יא ומ"ב [במיוחד: ס"ק כח-כט, לב-לג, שעה"צ ס, לז, לח, מז]

### הסבר הסוגיה

"בצק שבסדקי עריבה אם יש כזית במקום אחד חייב לבער ואם לאו בטל במיעוטו".

[משנה מה.].

המשנה מחדשת שיש חמץ שאין עוברים עליו בבל יראה, ואין חייבים לבערו אפילו לא מדרבנן. ניתן להבין את חידושה של המשנה באחד משני כיוונים:

א. אין עוברים בבל יראה על החמץ שבסדקי עריבה מפאת תפקודו. איסור בל יראה הוא רק על חמץ העומד לאכילה. בצק הנמצא בסדקי עריבה מתפקד כחלק מהכלי, ולכן אינו מוגדר כחמץ.

ב. אין עוברים בבל יראה על החמץ שבסדקי עריבה מפאת שיעורו. איסור בל יראה הוא רק על כזית חמץ, כשאין כזית חמץ אין איסור בל יראה, ואין חיוב ביעור אפילו לא מדרבנן.

שני הכיוונים הללו מתחדדים בשתי הלישנות של רב יהודה אמר שמואל, שמביאה הגמ' להסבר המשנה.

בלשון הראשון אומר שמואל, שחייב לבער בצק שבסדקי עריבה, רק בצירוף שני דברים, הבצק במקום שאינו עשוי לחזק, ויש כזית בצק במקום אחד. בלשון השני אומר שמואל, שחייב לבער או כשהבצק במקום שאינו עשוי לחזק [אפילו פחות מכזית], או כשיש כזית בצק במקום אחד.

לכאורה, נראה להסביר ששתי הלישנות נחלקו בשני הכיוונים שהועלו לעיל בהסבר המשנה. הלישנא הראשונה מקבלת את שני הכיוונים. חמץ שמתפקד ככלי - אינו חייב בביעור, וחמץ שאין לו שיעור כזית - אינו חייב בביעור. הלישנא השניה מקבלת את הכיוון הראשון, ודוחה את הכיוון השני. הלישנא השניה מקבלת שחמץ המתפקד ככלי אינו מוגדר כחמץ [אמנם היא מגבילה דין זה לפחות מכזית] ואינה מקבלת, שאין חיוב ביעור בפחות מכזית, ולכן חייב לבער כשאינו עשוי לחזק אפילו בפחות מכזית.

הסבר זה הגיוני, ולקמן נראה שיש ראשונים המאמצים אותו, אבל מהברייתות שמביאה הגמ' מוכח ששתי הלישנות מבוססות על הכיוון הראשון בלבד. הברייתות אומרות שבפחות מכזית "אינו חוצץ ואינו עובר". החילוק בין יותר מכזית לפחות מכזית אינו לגבי חיוב ביעור בלבד, אלא גם לענין חציצה בטבילת כלים. לפי הכיוון השני לברייתא אין מובן. פחות מכזית משמעותי לענין חיוב ביעור, אבל אין לו משמעות כלל לענין חציצה. על כורחנו, גם דין "עשוי לחזק" וגם דין "פחות מכזית" נובעים מתפקוד הבצק, והגדרתו כחלק מהכלי. הלישנא הראשונה סוברת שכזית בצק מאבד את זהותו העצמית ומהווה חלק מהכלי רק אם הוא עשוי לחזק, ופחות מכזית בצק מאבד את זהותו העצמית ומהווה חלק מהכלי אפילו כשאינו עשוי לחזק. הלישנא השניה סוברת שבצק מאבד את זהותו העצמית ומהווה חלק מהכלי, רק כשהוא עשוי לחזק ורק שהוא פחות מכזית<sup>1</sup>.

הגמ' מביאה שלוש שיטות כיצד ליישב את הברייתות הסותרות:

- א. רב הונא: לא ניתן ליישב את הברייתות הסותרות, אלא יש לקבל את הברייתא השניה המחמירה, ולדחות את הברייתא הראשונה המקילה.
- ב. רב יוסף: הברייתות אינן סותרות אלא חולקות. הברייתא הראשונה המקילה סוברת כר' שמעון בן אלעזר, שכופת שאור שייחדה לשיבה בטלה. הגדרת השאור ככסא מפקיעה ממנו "שם חמץ" אפילו ביותר מכזית. הברייתא המחמירה סוברת כתנא קמא, שלא ניתן להפקיע שם חמץ מכזית בצק, ורק בפחות מכזית פוקע שם חמץ מהבצק.
- ג. אביי: הברייתות עוסקות בשני מקרים שונים. ברייתא אחת עוסקת במקום לישא וברייתא שניה עוסקת שלא במקום לישא.

נחלקו הראשונים בפירוש הסברו של אביי. רש"י [מה: ד"ה אלא הא והא רבי שמעון] ובעל המאור [יד. באלפס] מפרשים, שדינו של מקום לישא קל יותר מאינו מקום לישא. הר"ח, ר"י

<sup>1</sup> לפי הסבר הגמ' בסוף הסוגיה [מו.], שדין טומאה כל השנה תלוי בהקפדה, ורק בפסח, מפאת חשיבות איסור חמץ, אזלינן בתר שיעור כזית, אין ראייה מהברייתא, כיוון שאיסור חמץ משפיע על גדרי חציצה.

[בתוס' ד"ה כאן], ראב"ד [יד. באלפס] ורמב"ן [יד. באלפס] מפרשים להיפך, שדין מקום לישה חמור יותר מאינו מקום לישה.

הראשונים נחלקו גם בפירוש המושג "עשוי לחזק". רש"י [מה. ד"ה ה"ג ל"ש אלא במקום] מפרש: "שיהא בצק זה מועיל לעריבה לחזק המים", לחזק פירושו להחזיק, להכיל. ר"י מפרש: "דמקום העשוי לחזק היינו את הכלי", פירוש לחזק, כמשמעותו בעברית המדוברת שלנו, לעשות אותו יותר חזק, לתקן.

להסברו של רש"י, שפירוש "לחזק" להחזיק, המושגים "מקום העשוי לחזק" ו"מקום לישה" דומים, וכן המושגים "אינו עשוי לחזק" ו"אינו מקום לישה" הם מושגים דומים. בצק בחור שלא במקום לישה אינו עשוי לחזק, שאם אין לשים במקום זה, אין מה להחזיק. ובצק בחור במקום לישה עשוי להחזיק את העיסה שלא תצא דרך החור.

כתוצאה מההגדרה שרש"י מגדיר מושגים אלו, מתקבלות לפי הסברו של אביי שלוש רמות בבצק הסותם חור בסדקי עריבה:

א. חור בתחתית הכלי ["שוליים" בלשון חכמים], כולם מודים שמקום זה עשוי לחזק, שהרי הוא מחזיק את הנוזלים - במקרה זה עוסקת הברייתא הראשונה בלבד, ומתירה אפילו כזית בצק.

ב. חור בדפנות ["במקום לישה"] - במקרה זה עוסקות שתי הברייתות, הראשונה קוראת למקום זה מקום שאינו עשוי לחזק, כיוון שמקום זה פחות נצרך להחזקת הנוזלים מתחתית הכלי, והשניה קוראת למקום זה מקום העשוי לחזק, כיוון שמקום זה עשוי להחזיק העיסה. במקום זה מותר להשהות רק פחות מכזית בצק.

ג. חור בשפת הכלי ["אינו מקום לישה"] - במקרה זה עוסקת הברייתא השניה בלבד, והיא אוסרת אפילו פחות מכזית בצק.

להסברו של ר"י שפירוש "לחזק" לתקן, אין קשר בין המושג "עשוי לחזק" ל"מקום לישה", ובין המושג "אינו עשוי לחזק" ל"אינו מקום לישה". מקום לישה ושלא במקום לישה, מגדירים מיקום בכלי, ועשוי לחזק ואינו עשוי לחזק מגדירים את מטרת נתינת הבצק בסדק. לפירושו של ר"י יש ארבעה מקרים: א. עשוי לחזק במקום לישה. ב. עשוי לחזק שלא במקום לישה. ג. אינו עשוי לחזק במקום לישה. ד. אינו עשוי לחזק שלא במקום לישה ר"י מפרש, שהברייתא הראשונה עוסקת שלא במקום לישה, ומחלקת בין בצק שעשוי לחזק, ומותר אפילו בכזית לבין בצק שאינו עשוי לחזק, ומותר רק בפחות מכזית. הברייתא השניה עוסקת במקום לישה, וכאן כיוון שיש חשש שידבק בצק הסותם את החור בעיסה הנלווה בכלי, לכן החמירו חכמים, שאם הבצק עשוי לחזק מותר רק בפחות מכזית, ואם אינו עשוי לחזק אסור אפילו פחות מכזית.

נסכם את שיטת רש"י ואת שיטת ר"י. ר"י סובר שאין עוברים על בצק העשוי לחזק, אפילו ביותר מכזית, ואין עוברים על בצק פחות מכזית, אפילו כשאינו עשוי לחזק. רש"י מחייב לבער כל חמץ שאינו עשוי להחזיק את תכולת הכלי, אפילו כשהבצק פחות מכזית.

בבצק העשוי להחזיק את תכולת הכלי, רש"י מחלק בין בצק במקום קריטי [תחתית הכלי] שמותר אפילו בכזית, לבין בצק במקום שאינו קריטי [דופני הכלי] שמותר רק בפחות מכזית. ר"י מאמץ מהבחנה העקרונית, את התפיסה של הברייטא הראשונה, שאין חיוב לבער בצק המתפקד כחלק מהכלי, אפילו ביותר מכזית, ואין חיוב לבער בצק פחות מכזית, אפילו כשאינו עשוי לחזק. רש"י מאמץ מבחינה עקרונית, את התפיסות של שתי הברייטות. רש"י מאמץ את התפיסה של הברייטא השניה, שחמץ שאינו עשוי לחזק חייב בביעור, אפילו בפחות מכזית. רש"י מאמץ את התפיסה של הברייטא הראשונה, שמותר לקיים בצק הנצרך למהות תפקוד הכלי, אפילו ביותר מכזית.

המחלוקת בין רש"י לבין ר"י לענין פחות מכזית במקום שיאנו עשוי לחזק, באה לידי ביטוי בהבנת המשך הסוגיה, ובפסיקת ההלכה. הגמ' מביאה שני פסקים נוספים. הפסק הראשון הוא של איכא דאמרי בשם רב נחמן אמר רב, הפוסק שאין הלכה כרבי שמעון בן אלעזר, אלא מותר לקיים כופת שאור שייחדה לשיבה רק אם טח פניה בטיט<sup>2</sup>. הפסק השני, שאין לבער שני חצאי זיתים בעריבה אלא אם חוט של בצק מחבר אותם, ושני חצאי זיתים בבית חייבים לבער אף שאין חוט של בצק מחבר אותם.

שני הפסקים הללו סותרים, לכאורה, זה את זה. אם אין הלכה כרבי שמעון בן אלעזר, ואסור לקיים כופת שאור שייחדה לשיבה, אסור לקיים גם כזית בצק בסדקי עריבה. אם כך חייבים להסביר את המשנה המחלקת בין בצק העשוי לחזק לבין בצק שאינו עשוי לחזק בפחות מכזית, שאם עשוי לחזק מותר לקיים בצק פחות מכזית, ואם אינו עשוי לחזק אסור לקיים אפילו פחות מכזית [כלישנא בתרא דרב יהודה אמר שמואל]. אולם בדין שני חצאי זיתים, מפורש בגמ', שאם הם בבית חייבים לבערם אפילו שאין חוט של בצק מחבר אותם כיוון ש"זימנין דכניש להו ונפלי גבי הדדי". משמע שחצי זית אינו חייב בביעור, למרות שבצק שבבית אינו במקום העשוי לחזק.

נחלקו הראשונים כיצד ליישב סתירה זו, וכיצד לפסוק במחלוקת של רב הונא, רב יוסף ואב"י:

הרי"ף [יג: באלפס] מביא את הלישנא בתרא של רב יהודה אמר שמואל, שמותר לקיים בצק בסדקי עריבה רק אם הוא עשוי לחזק ורק אם יש פחות מכזית בצק, ומשמיט את שאר הסוגיה. משמע שהרי"ף פוסק כרב הונא, ולכן הוא משמיט את דינו של אב"י [המחלק בין מקום לישא לשאינו מקום לישא], ולכן הוא משמיט גם את דין שני חצאי זיתים בעריבה ובבית. ר"י חולק על פירושו של רש"י לדברי אב"י, כיוון שלפי פירושו של רש"י, דינו של אב"י סותר את דין שני חצאי זיתים. משמע שר"י פוסק כאב"י ופוסק את דין שני חצאי זיתים, ודוחה את שיטת רב הונא. לדעת ר"י מותר עקרונית לקיים כזית בצק אם הוא עשוי לחזק

<sup>2</sup> ניתן להבין באחת משתי דרכים מדוע מותר לקיימה כשטח פניה בטיט: א. טיחה בטיט גורמת למאיסת הפת. ב. שינוי תפקוד הבצק מ"אוכל" ל"כלי" מפקיע שם חמץ, אבל צריך לשנות את התפקיד במעשה, ולא במחשבה בלבד. מהגר"א [סי' תמב ס"ז, מחודש יז] משמע כדרך הראשונה, הב"ח [סי' תמב ד"ה חמץ] שנתעפש מביא את שתי הדרכים.

[חוץ מכזית בצק במקום לישא, מחשש שידבק בעיסה], ומותר לקיים פחות מכזית אפילו כשאינו עשוי לחזק [חוץ ממקום לישא, כנ"ל].

ר"י אינו מבאר כיצד הוא מסתדר עם האיכא דאמרי של רב נחמן אמר רב, הפוסק שאין הלכה כרבי שמעון בן אלעזר. ניתן לומר שהוא אינו פוסק כאיכא דאמרי, וניתן לומר שהוא מחלק בין כזית בסדקי עריבה לבין כופת שאור. כזית בצק בסדקי עריבה מתבטל לעריבה, ומקבל את זהותו ככלי, ולכן אין חיוב לבערו, אבל כופת שאור היא חטיבה בפני עצמה, ואין לה במה להתבטל, לכן כשלא טח פניה בטיט, חייב לבערה.

ההבדל בין שיטת ר"י לשיטת הרי"ף הוא הבדל מהותי. לדעת ר"י חמץ שאינו משמש לאכילה, אלא מתפקד ככלי, אינו מוגדר כחמץ, ואין עוברים עליו בבל יראה. לדעת הרי"ף, חמץ המתפקד ככלי מוגדר כחמץ, ועוברים עליו בבל יראה, ורק כשאין לו שיעור כזית אין חייבים לבערו.

הרמב"ם [פ"ב הל' טו-טז] בעקבות הרי"ף, פוסק שמותר לקיים כיפת שאור רק אם טח פניה בטיט, פוסק כלישנא בתרא של רב יהודה אמר שמואל, ומשמיט את דינו של אביי. פסקים אלו תואמים זה לזה, אבל הרמב"ם פוסק גם את דין שני חצאי זיתים המצורפים בחוט של בצק, פסק שלכאורה אינו תואם את שיטתו.

לשיטת הרמב"ם צריך לבאר, שדין שני חצאי זיתים בעריבה המצורפים בחוט של בצק עוסק במקום העשוי לחזק, ואף שני חצאי זיתים בבית מוגדר כמקום העשוי לחזק.

את הדין, ששני חצאי זיתים בבית מוגדר כמקום העשוי לחזק, ניתן להבין בשני דרכים:

א. הגמ' מדברת על בצק העשוי לחזק ולסתום חור הנמצא בכותלי הבית<sup>3</sup>.

ב. הרמב"ן [במלחמות יד. באלפס] מפרש: "בצק שבסדקי קרקעו של בית כמקום העשוי לחזק דמי שאינו מקפיד עליו ועשוי לידרס שם ברגלי אדם".

לראב"ד [יד. באלפס] ולרמב"ן [במלחמות שם] שיטת ביניים. הם פוסקים שאין הלכה כרבי שמעון בן אלעזר, וכזית במקום אחד צריך לבער, אפילו כשעשוי לחזק. אולם הם מקבלים את דינו של אביי, המחלק בין מקום לישא לבין אינו מקום לישא. לדעתם, פחות מכזית במקום לישא חייב לבער רק אם אינו עשוי לחזק, ופחות מכזית בצק שלא במקום לישא אינו חייב לבער אפילו אם אינו עשוי לחזק. לשיטתם, אין קושי בדין שני חצאי זיתים, כיוון שאין חיוב לבער פחות מכזית חמץ.

## סיכום

בגמ' דעות רבות לענין ביעור חמץ שאינו משמש לאכילה. הגמ' מביאה שלוש דעות בפרשנות המשנה. שתי דעות האם לפסוק כרבי שמעון בן אלעזר לגבי כופת שאור שייחדה לישבה, ודעת רב נחמן אמר שמואל, ששני חצאי זיתים בכלי אינם חייבים בביעור אלא אם

<sup>3</sup> אולם אם כך, צ"ע מדוע חוששים ל"זימנין דכניש להו ונפלי גבי הדדי" - עיין פרי חדש (סי' תמב סע' ז), המקשה קושיה זו.

חוט מצרפם, ובבית חייבים בביעור אפילו כשהחוט אינו מצרפם, כיוון שלפעמים הם מצטרפים בשעת ניקוי הבית.

נחלקו הראשונים בפסק ההלכה:

הרי"ף והרמב"ם פוסקים, שרק פחות מכזית העשוי לחזק אינו חייב בביעור. ר"י סובר שעקרונית אין חיוב בבצק העשוי לחזק, אפילו בכזית, ואין חיוב ביעור בפחות מכזית, אפילו כשאינו עשוי לחזק [חוץ ממקום לישה, שמחייב ביעור, מפני חשש שמא ידבק בעיסה]. הראב"ד והרמב"ן מקבלים את פסק הרי"ף והרמב"ם, שיותר מכזית חייב בביעור אפילו אם עשוי לחזק, ומקבלים את פסק ר"י, שפחות מכזית אינו חייב בביעור אפילו כשאינו עשוי לחזק.

### הלכה

את פסק ההלכה נלמד בסוגיה הבאה לאחר השלמת דין שיעור חיוב בל יראה ובל ימצא.